

Türk Çadırının Kozmolojik Boyutu: Göksel Âlemle Kurulan İlişki¹

Hasan Aksoy²

Özet

İnsan zihni, çevresindeki maddi şartların ve kaynakların etkisi ile yaşadığı ortamın ve hayatın manasındaki sınırları algılamaya çalışmaktadır. Türk kültüründe önemli bir yeri olan çadırlar, bu algılama çalışmasına iyi bir örnektir. Nitekim Türkler yaşadıkları hayat tarzına uygun çadırlarını hem gerçek hayatta hem de manevi hayatta kullanmışlardır. Çadır, dinsel alanda etkin bir sembol olarak kullanılmıştır.

Konar-göçer hayat tarzının gerekliliklerini sağlayan çadır, kültürün mekâna yansımış en önemli parçasıdır. Sürekli yaylak-kışlak arasında gidip gelen Türkler, taşınması kolay ve çabuk kurulabilen çadırları uzun süre kullanmışlardır. Çadır, konar-göçerlerin aktif yaşam tarzına uygunluk göstermiştir. Çadırın bir yerden başka bir yere taşınması hayvan sırtında olabildiği gibi, altına yüksek tekerlekler koyularak da yapılabilmektedir. Yaşam koşulları, hava şartları ve bazı yaşamsal gereksinimler çadırın farklı tiplerde ve ebatlarda ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İnsan zihninde tasarımı tanımlanmış olan kâinat düşüncesinin katmanlarından biri olan gök, yaratıcı olan Tanrı'yı, koruyucu ve aracı kutsal varlıkları, iyi ruhları hatta zaman zamanda yeraltı dünyasına ait olan kötü ruhları içinde barındırmıştır. İnsan, yeryüzünde ihtiyacını giderecek bütün donanımları göksel âlemde toplamıştır. Tanrı'nın mekânı olduğuna inanılan gök, insan tarafından sürekli merak edilmiştir. Bunun yanında gözle görünen göğün Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları barındırıyor olması bu merakın artmasını sağlamıştır. Güneşin parlaklığı ve sıcaklığı, Ay'ın ışığı buna örnektir. Gök cisimlerinin

1 Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda yapılan "İslam Öncesi Dönemde Türklerde Kozmoloji Anlayışı (Mitoloji ve Destanlara Göre)" adlı yüksek lisans tezinden faydalanarak hazırlanmıştır.

2 Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: hasanaksoy@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3161-5895

kendine özgü bir işlevi bulunmakla birlikte destanlardaki kahramanların özellikleri anlatılırken bu işlevler kullanılmıştır.

Bu çalışmada, İslam öncesi dönem Türk çadırının göksel âlemle olan ilişkisinin yeri tespit edildikten sonra, çadırın değeri ve işlevi kozmolojik mana üzerinden tartışılmaya çalışılacaktır.

Giriş

Tarih öncesi devirlerde insanın mağaralardan çıkarak, sıcak bölgelere göç sürecinde barınma sorununa çözüm olarak ortaya çıkan çadır, başlangıçtan günümüze kadar insanın barınma ve korunma gereksinimini karşılamıştır³. Zamanla barınma ve korunma ihtiyaçları dışında inanç, gelenek, görenek, ekonomi, sanat gibi kültürel değerleri bünyesinde toplamıştır⁴.

İnsanın, sosyal hayatta kullandığı araç-gereçlerin, düşünce ve dini anlayışında yer alması kaçınılmazdır. İnsan zihni, çevresindeki maddi şartların ve kaynakların etkisi ile yaşadığı ortamın ve hayatın manasındaki sınırları algılamaya çalışmaktadır. Türk kültüründe önemli bir yeri olan çadır, bu algılama çalışmasına iyi bir örnektir. Nitekim konar-göçer hayat tarzına sahip olan Türkler, yaylak-kışlak arasında hayvan sürüleriyle beraber hareketli bir hayat sürdürmüşler, yaşantıları gereği sürekli devinim içerisinde olmuşlardır⁵. Bu yaşam tarzı gereği, sosyal hayatlarında sabit bir ev yapısı mevcut olmamıştır. Aktif konar-göçer hayat tarzının gerekliliklerini sağlayan çadır, kültürün mekâna yansımış en önemli argümanıdır. Türkler, taşınması kolay ve çabuk kurulabilen çadırları uzun süre kullanmışlardır.

Çadırın sosyal hayat içerisindeki önemini, uygulanan bir takım ilkelerden anlamaktayız. Buna göre, çadır içerisinde herhangi bireyin nerede-nasıl oturacağı, çadır kapısının hangi yöne açılacağı gibi kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar, zamanla kozmik anlamlar kazanmış ve çadır dini alanda etkin bir sembol olarak kullanılmıştır.

Sosyal hayatta kullanımı açısından çadır, bozkır insanını dondurucu hava şartlarından, doğanın vahşi yüzünden ve sahip olunan malı-değerli eşyaları düşmanlardan koruyucu bir barınaktır⁶. Bu barınak, Tanrı'nın gölgesi altında istenilen yerde kolayca kurulabilmiştir⁷. Türk hükümdarları kendine has olan otağlarında kalarak, bir nevi dış dünyanın tehditlerine karşı korunmuşlardır⁸.

3 Ardatürk, 2015: 1.

4 Erden, 1979: 73-78.

5 Koca, 2002: 17-20.

6 Gumilëv, 2005: 112.

7 Diyarbakirli, 1972: 43-44.

8 Grousset, 2006: 124. 630 yılında Batı Kök-Türk Kağanlığı'na uğrayan Hsüan-tsang,

1. Çadır ve Göksel Âlemle Olan İlişki

Türkler, gökyüzünü sosyal hayatta kullandıkları çadırlarına benzetmişlerdir. Çadırın dikişleri, Samanyolu olarak hayal edilmiştir. Tanrı'nın yeryüzündeki sosyal hayata müdahalesi inancı kapsamında, çadırın tavanı gökyüzünü görecektir şekilde şeffaf malzemeden yapılmıştır. Gökyüzü, yeryüzünü tamamıyla kapatmadığından açıkta kalan aralıklardan rüzgârların oluştuğuna inanıldığından, çadırın içindeki açık yerler kapatılmamış ve buradan içeriye rüzgârın girmesine izin verilerek kozmik anlayış çadırın içerisine uygulanmıştır⁹.

Türklerde evren anlayışı, çadırın şekline göre dizayn edilmiştir. Gökyüzü yarım dairesel kubbe, yeryüzü dört köşeli ve sekiz yönlü olarak tasavvur edilmiştir¹⁰. Kubbeli çadırları, çoğunlukla ilk kullanan topluluk Choular'dır. Evrensel kozmoloji anlayışını ortaya koyan bu topluluk, aynı zamanda evrenin modelini mikrokozmos şeklinde çadırda tasarlamıştır¹¹. Choular, evreni silindirik biçimde bir çadıra ya da üstünde çadır ya da şemsiye bulunan iki tekerlekli bir arabaya benzetmiştir. 28 dilim bulunan şemsiye, Çin astrolojisindeki 28 burcu, arabanın iki tekerliği ise Güneş ve Ay'ı temsil etmiştir. Böylece kozmoloji anlayışının günlük hayata uygulanmasında en iyi örnek çadır olmuştur. Çadırın ortasındaki dayanak/direk, doğrudan göksel âleme ulaşım için açılan kapıyı temsil etmiştir. Bu şekilde Tanrı'yla iletişime geçilebileceğine inanıldığı için kamların bazı dini törenlerde çadır kullanmışlardır¹². Çadır, evrenin bölümlerini birbirine bağlaması özelliğiyle dünya ağacının da simgesi sayılmaktadır¹³.

Chou döneminden Kök-Türk (550-745) ve Uygur (745-1212) kağanlıkları döneminin sonuna kadar gök kubbe, silindirik biçimine ve kubbeli hükümdar çadırına benzetilmiştir. Gök kubbenin yeşil ve mavi taşlardan, yıldızların beyaz yeşim taşlarından oluştuğuna inanılmıştır. Yeryüzü ise denizde yüzen dört köşe bir düzlük¹⁴ olarak düşünülmüştür¹⁵. Bir Uygur metninde evren, çadır şeklinde tasvir edilerek çadırın ortasında ağaç sütununa benzeyen sekiz

---

kağanın altın madeninden yapılmış ve çiçeklerle donatılmış büyük bir çadırda oturduğunu belirtmektedir.

9 Eliade, 2003: 15.

10 Bayat, 2007, C.1: 34.

11 Günay-Güngör, 2003: 86.

12 Ögel, 1971: 147; Radloff, 1986: 244-245; Günay-Harun, 2003: 128.

13 Bayat, 2007, C. 1: 43.

14 Dört köşeli dünya imajının yuvarlak bir biçime dönüşmesi, İslami etkilerle olmuştur (Günay-Güngör, 2003: 88).

15 Ögel, 1982: 4; Esin, 2001: 40; Çoruhlu, 2002: 89; Günay-Güngör, 2003: 87; Ögel, 2014, C. II: 316.

köşeli bir sırıgın sular üstündeki yeryüzünü desteklediği ifade edilmektedir. Sekiz köşeli evren eksen, Hint kozmolojisinin eski bir düşüncesidir¹⁶.

İslam öncesi dönem Türk evren anlayışında gök, çadır kubbesi olarak tasavvur edilmiştir. Bu kubbeyi yukarıda tutan ve kazık gibi sabitleyen vasitanın Kutup Yıldızı olduğu düşünülmüştür. Güneş ve Ay'dan sonra en önemli yıldız olan ve gece ortaya çıkan Kutup Yıldızı, Güneş ve Ay'la aynı ölçüde fonksiyon göstermiştir¹⁷. Kutup Yıldızı hiç hareket etmeden dünya dâhil bütün gezegenlerin ve yıldızların onun etrafında hareket ettiğine inanılmıştır¹⁸. Kutup Yıldızı'nın yıl içerisindeki hareketi esnasında Türkler, o yıl içindeki belirli bir günde bin mum yakarak tören düzenlemişlerdir¹⁹. Kaşgarlı'ya göre, Türkler Kutup Yıldızı'na "*Temur Kazuk*" demişlerdir²⁰. Türkler, gökteki yıldızları at sürüsüne benzetmişlerdir. Bu sürünün bağlandığı nokta ise Kutup Yıldızı olmuştur²¹. Sosyal hayatta at sürülerini tutmak için kullanılan kazığın, Kutup Yıldızı'na benzetilmesi, sosyal unsurlara kozmolojik özellikler yüklediğini göstermektedir. Kutup Yıldızı, çadırların dört bir yandan bağlandıkları kazığa da benzetilmiştir. Bu kozmolojik benzetmeler, atlı konargöçer kültürün kaçınılmaz izleridir.

Oğuz Kağan Destanı'nda diğer yıldızlardan ziyade Kutup Yıldızı önemle vurgulanmıştır. "*Oğuz Kağan bir gün Tanrı'ya yalvarırken gökten bir ışık indi. Bu ışık Güneş ve Ay'dan daha parlaktı. Işık demetinin içinde güzel bir kız vardı. Alnında Kutup Yıldızı gibi ateşli ve parlak bir beni mevcuttu.*"²² Kutup Yıldızı'nın burada vurgulanmasının nedeni, onun hem yeryüzünün merkezi hem de göğün merkezi niteliğini taşımasındandır. Bu özelliği taşıması, gökyüzüne açılan kapı olarak yorumlanmasını sağlamıştır.

Göğü bir kazık gibi tutmasından dolayı, gök kubbenin merkezinde olduğuna inanılan Kutup Yıldızı'yla iletişimsel bir ilişki kurulması, yeryüzündeki herhangi bir konumu evrenin merkezi olarak nitelendirmeye yeterlidir. Bozkırda yaşayan insanın ilk mikrokozmosu olan çadır, merkez konum olarak alınmıştır²³. Çadırın gökyüzüne benzetilmesiyle insan, merkez

16 Esin, 2001: 40-41.

17 Esin, 2004: 60.

18 Ögel, 2014, C. II: 214.

19 Esin, 2001: 41.

20 Kaşgarlı Mahmud, 2006: C. III: 40.

21 Eliade, 1999: 293.

22 Bang-Rahmeti, 1936: 13.

23 Türk anlayışında evren ve yeryüzü dört ana yöne ayrılmıştır. Bu yön anlayışına en güzel örnek Türk çadırlarıdır. Çadır, dört yönün tam merkezinde olmuştur. Çadırın içindeki oturma düzeni kubbenin altında bulunan ocak veya doğu yönüne açılan kapı merkez alınarak tanzim edilmiştir (Esin, 1978: 36).

konuma ulaşabilmiştir. Bunun bilinçaltındaki şekli, insanın doğrudan göksel âlemlerle iletişime geçebileceğine dayanmaktadır. Göksel âlemlerle olan iletişim, makrokozmetik eğilimde direk, dağ, ağaç vb. eksenle gerçekleşirken, mikrokozmetik eğilimde çadırın orta direği veya çadırın üstündeki açıklıkla gerçekleşmiştir²⁴.

2. Çadır ve Göksel Âleme Ulaşma

Çadırın kubbesi ile gök kubbesi arasında kurulan kozmik bağ, mezar mimarisine yansımıştır. Ölen kimsenin ruhunun göğe yükseleceğine olan inanç, mezarların çadırlara benzetilmesine neden olmuştur. Bunun arkasındaki sosyal nedeni, cesedin hastalıklı olması dolayısıyla toplum içinden uzak tutulma isteği olarak da açıklamak mümkündür. Bu yüzden ceset belli bir zaman kurulan çadırın içinde bekletilmiştir. Bu bekleme süresinin nedenleri arasında çeşitli unsurlar mevcuttur. Nitekim defin işlemlerinin bitkisel biyolojik dönemlerle ilgisi olduğu açıktır²⁵. Düzenlenen törenlerin özellikle doğadaki dirilmenin yeniden başladığı yaz gündönümünde yapılması dikkat çekicidir. Bekleme süresi zarfında beden ruhtan ayrıldığına inanılmıştır. Ceset çadırda bekletilirken kurgan denilen mezar kompleksi inşa edilmiş ve ruhun uçtuğuna inanıldıktan sonra buraya defnedilmiştir. Kurganlar toplumun her kesimi için hazırlanmamıştır; sadece belli bir hiyerarşik öneme sahip olan kişilerin mezarları mevcuttur.

Kağnılı boyların cenaze törenleri, atalar ibadeti şeklinde olmuştur. Törenlerde ok ve kargı gibi sivri silahlarla av esnasında vurularak kurban edilen geyik ve yabani atların kemikleri yakılmış ve bir ışık oluşturulmuştur. Erkekler at üstünde mezarın etrafında dönmüşlerdir. Diğer törenlerde olduğu gibi, erkekler ve kadınlar müzik aletleri çalarak şarkılar²⁶ söylemişler ve dans etmişlerdir. Ölen kimse, kemer ve kılıcın yanı sıra eline bir kargı yerleştirilerek mezar çukuruna oturtulmuştur²⁷.

Kök-Türklerin cenaze törenlerinde yapılan ritüeller, Kağnılı boylarının hemen hemen aynıdır. Çin'in Tang Sülalesi Tarihi 6. yüzyılın olaylarından bahsederken Kök-Türklerin defin törenleri hakkında açıklayıcı betimlemelerde bulunmaktadır²⁸. Bu kaynağın verdiği bilgilere göre, Kök-Türklerden biri öldüğünde onun cesedi kubbeli ve silindir bir Türk çadırının

24 Eliade, 2003: 16.

25 Roux, 2001: 137.

26 Türklerin şarkıları "uzun hava" tarzında olmuştur. Bu şarkılar, Çinliler tarafından kurt ulumasıymış gibi algılanmıştır. Ayrıca Çinlilerin bu şarkılardan bahsetmeleri, onların ilgisini çektiğini göstermektedir (Ögel, 2014, C. I: 21).

27 Esin, 2001: 165.

28 İnan, 2013: 177.

içine koyulmuş, ölen kimsenin yakınları tarafından koyunlar ve atlar kurban edilmiş ve kurbanların etleri çadırın önüne getirilmiştir. Kurban etlerinin yanı sıra altın ve gümüş eşyalar, ölen kimsenin güzel kokması için vücuda sürülebilen kokular ve törende yakılan tütsü dalları (*yog yıpar*) cenazeye getirilen hediyeler arasındadır²⁹. Cesedin içinde bulunan çadırın etrafında ata binilerek yedi tur atılmıştır³⁰. Çin kaynakları Hunların mezar çevresinde, Kök-Türklerin ise hem çadır hem mezar çevresinde dairesel at koşusu yaptıklarını belirtmektedir³¹. Kök-Türklerin çadır ve mezar etrafında atlarıyla yedi tur dönüş yaptıkları kaynaklarda geçmektedir³². Çadırın etrafında atılan her bir turdan sonra törende bulunanlar bıçakla yüzlerini yaralamışlar ve adeta kanla gözyaşlarını birbirine karıştırmışlardır³³. Çadırın etrafındaki dönüş tur sayısının kozmik bir amacı olduğu açıktır. Bu eylemlerde cesedin merkez alınmadığı, göğe doğru yükselen hayali bir sütunun merkez alındığı ve bu merkezi çadırın yüklendiği düşünülmektedir. Cenaze çadırı etrafında yapılan dairesel koşular, ölen kişi ruhunun yapacağı kozmik yolculuğa destek amaçlı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir başka Türkçe metinde, tören esnasında yapılanların yanı sıra bazı kişilerin saçlarını ve kulaklarını kestikleri yazmaktadır. Daha sonra belirli bir günde, ölen kimsenin atı, elbiseleri ve kullandığı bütün eşyaları cesetle birlikte yakılmış ve kül halinde gömülmüştür³⁴. 11. yüzyıl tarihçilerinden olan Gerdîzî, Kırgızların da ölülerini yaktıklarından bahsetmiştir. Kırgızlar, ateşin temizleyici gücüne inanmışlardır. Onlara göre, en temiz unsur ateştir ve ateşe düşen her varlık bütün günahlarından temizlenmiştir³⁵.

Ceset yakma inancı, *yarug* ilkesiyle ilişkilidir. Cesedin ateşi kullanarak göğe ulaştığına inanılmıştır. Kişi, sonbahar veya kış mevsimlerinde ölürse yeşilliklerin yeniden çıkmasına kadar; eğer ilkbahar ve yaz mevsimlerinde ölürse yapraklar sararıncaya kadar ceset bekletilmiştir³⁶. Defin gününde ölünün akrabaları, öldüğü gün yaptıkları gibi at üzerinde gezmiş, yüzlerini

29 Esin, 2001: 165-166.

30 Koca, 2000: 178; İnan, 2013: 177; Kafesoğlu, 2013: 291. Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın cesedi ipekten yapılmış çadırın içindeki kürk kaplı yatakta bekletilmiş ve bütün gün çadır merkez olmak üzere atlarla daireler çizilerek koşular yapılmıştır (Ahmetbeyoğlu, 2001: 106; Brion, 2005: 122).

31 Eberhard, 1996: 86, 94.

32 Tsai, 2006: 22.

33 Jen Tang, 1968: 116; Tsai, 2006: 22; İzgi, 2014: 339.

34 Esin, 2001: 166; İnan, 2013: 177.

35 İnan, 2013: 8.

36 Esin, 2001: 166; Tsai, 2006: 22; Turan, 2006: 74.

kesip ağlamışlardır³⁷. Ceset gömüldükten sonra kurgan yapılmış ve kurban edilen hayvanların başları bir direk üstüne asılmıştır. Bazen kurban edilen hayvanlar, dikilen mezar taşının üstüne çizilmiştir. Ölen kişinin hayattayken gösterdiği kahramanlıkların bir hatırası olarak savaşarak öldürdüğü adamların sayısı kadar mezar taşları dikilmiştir. Öldürdüğü kişilerin ve kurban edilen hayvanların ruhlarının, öbür dünyada ölene hizmet edecek anlayışı mevcuttur. Ayrıca bazı mezarlarda bir oda içine ölen kişinin tasvirinin (*sin*) ve ölmeden önce bulunduğu savaş sahnelerinin resmedildiği görülmektedir³⁸.

Kırgızlar, Oğuzlar ve Hazarlarda cesedi tabut içinde bir ağaç dalına asmak, kemer ve kılıcıyla beraber elinde bir kadehle çadır şeklindeki kubbeli mezara atıyla beraber gömmek veya çalınan müzik aletleriyle ilahiler söylenerek cesedi ırmaklara atmak gibi gelenekler mevcut olmuştur. Bilindiği üzere Dede Korkut'un cesedi, elinde kopuzla beraber bir halı üzerinde Sır-Derya sularına bırakılmıştır³⁹. 9-13. yüzyıllar arasında Oğuzların, Kök-Türk defin törenlerini birebir uyguladıkları, İbn Fazlan'ın verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır⁴⁰.

Görülmektedir ki, Türkler ilk mezar olarak çadır formunu kullanmışlardır. Evren modelini oluşturan çadır, Türklerde hem evin hem mezarın biçimini oluşturmuştur.

3. Hükümdar Çadırı

Türklerde hükümdar otağı, ordugâhı ve şehri, evrenin planı içerisinde merkezde yer almıştır. Yani hükümdar şehri yeryüzü şeklinde "*küçük bir evren*" olarak planlanmıştır⁴¹. Bu meskenler, biri merkezde, dördü eksen ve dördü köşelerde olmak üzere dört yöne bakan dokuz hücreli yapılardan oluşmuştur⁴². Bu meskenlerde yerini alan evrenselci kozmoloji, mimari alanda karşılığını bulmuştur. Türklerde evren simgesi olan çadırın ortasında, kubbenin merkezindeki duman deliğinin (*tügüniük*) altında, üçayaklı bir ocak mevcuttur. İç Asya konargöçer geleneğinde ocak, hem yemek pişirme hem de ateş töreninin yapıldığı konumdur⁴³.

Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan hükümdarın çadırı, hem evreni hem de bütün Türk Kağanlıklarını temsil etmiştir. Çift fonksiyonu bir koldan

37 İnan, 2013: 178.

38 Esin, 2001: 166-167; Göksu, 2013: 95.

39 Esin, 2001: 167.

40 İbn Fazlan, 1995: 40.

41 Esin, 2003: 36.

42 Esin, 2001: 48; Roux, 2001: 108; Esin, 2003: 36.

43 Esin, 2001: 49; Gömeç, 2011: 54.

yürüten hükümdar, evren anlayışı içerisinde önemlidir. İlk fonksiyon olarak, yeryüzünde hükümdar sıfatına nail olabilmek için göğe hizmet ederek belirli bir seviyeye gelmiş olması gerekmektedir. İkinci fonksiyon olarak, yeryüzünde hükümdarken nizamı sağlamak ve göğe tekrar yükselmek için yeryüzüne hizmet etmesi gerekmektedir⁴⁴.

Çin kaynaklarına göre, Hun yasalarında Çin elçilerinin çadıra girebilmesi hususunda bazı kurallar vardı. Bunlardan en önemlisi, elçilerin ellerinde taşıdıkları İmparatoru temsil eden asalarının çadıra sokulmamasıdır. Bunun yanı sıra çadıra girmeden önce bir çeşit dövme yaptırılmaları gerekiyordu. MÖ 110 yılında Çin elçisinin asasını bırakmaması üzerine, Hun hükümdarının elçiyle çadırın dışında görüştüğü kaynaklarda geçmektedir⁴⁵.

Türklerin siyasi tarihlerinde çadırın önemi noktasında hadiseler oldukça fazladır. 587 yılında Kök-Türk hükümdarı İşbara Kağan'ın av dönüşü sırasında çadırını yıkılmış şekilde görmesiyle hüznü kapılması ve bir yıl geçtikten sonra vefat etmesi dikkate değerdir. 618 yılında Kök-Türk hükümdarı Serbi Kağan'ın çadırının kendi kendine yıkılması ve kendisinin bir yıl sonra öldüğü bilinmektedir⁴⁶. 634 yılında Çinlilere esir düşen Hsieh-li Kağan'ın sarayda durmayı kabul etmeyip çadırını kurdurduğu kaynaklarda geçmektedir⁴⁷. Görüldüğü üzere, çadırın kendi kendine veya başkası tarafından yıkılması Türk anlayışında fenalığı ve kötü kaderi çağrıştırmaktadır.

Tanrı'nın doğa olaylarını yönetmesi, bilinçaltında bazı kuramların oluşmasına neden olmuştur. İnsan aciz bir varlık olduğundan daimi olarak Tanrı'nın yardımını istemiştir. Doğada meydana gelen tabiat olayları bekleyiş içerisinde olan insana, Tanrı'nın bir işareti olarak görünmüştür. 563 yılında Tung-hu hükümdarı, Kök-Türk kağanının kızıyla evlenmek istediğinde bir elçi heyeti göndermiştir. Fakat Kağan bu elçiye hemen kararını vermeyip üç yıl boyunca bekletmiştir. Nitekim bir gün meydana gelen doğa olayında, çadırına bir şimşek düşmüştür. Kağan, bu şimşeğe göre yorum yaparak kızını Tung-hu hükümdarına verdiğini açıklamıştır⁴⁸.

Kök-Türk döneminde hem Güneş hem Ay hem de kün-ay hükümdarlık simgesi sayılmıştır⁴⁹. Kök-Türk kağanlarının Ötüken Dağı'nda bulunan çadırlarının kapısı her daim doğuya dönük şekilde kurulmuştur⁵⁰. Çünkü

44 Roux, 2005: 69.

45 Pan Ku, 2004: 31.

46 Kurat, 1952: 21, 23.

47 Esin, 1997: 9.

48 Schmidt, 1966: 71.

49 Esin, 2001: 148.

50 Ögel, 1988: 166; Roux, 2001: 110; Esin, 2003: 127; Ögel, 2014, C. II: 237.

kağanlar, Güneş'in doğduğu yöne hürmet göstermişlerdir⁵¹. Türkler ölülerinin başlarını ve evlerinin kapılarını doğuya doğru çevirmişlerdir. Yön tayin ederken yüzlerini doğuya dönen Türkler, doğu yönüne “*ileri* veya *gündoğusu*” demişlerdir. Türkçe’de yön gösteren bir “-re” eki mevcuttur. Bu ek, günümüzde kullandığımız “*ile-ri, ge-ri, üye-re, son-ra*” gibi sözlerimizde açıkça görülmektedir. Bütün bu ekler, Erken Türkçe gramerinden bize kalanlardır⁵².

Gök, yer ve kün-aydan kut alan kağanların tahta çıkışlarında törenler düzenlenmiştir. Kaynaklarda törenlerle ilgili ayrıntılara bakıldığında bunların bir ırmak kenarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Irmak kenarına hazırlanan tören yerinde, kağanlık içinde en büyük rütbeye sahip olanlar öncülüğünde yeni hükümdara kurt başlı bayrak, mehter takımı ve altından olan iki tekerlekli hükümdar kağnısı tahsis edilmiştir. Kağan, beyler tarafından bir keçe halı üzerinde havaya kaldırılıp⁵³ evrene benzetilen kağan çadırı etrafında gün batısı yönünde dokuz defa döndürülmüştür⁵⁴. Her dönüş turu tamamlandıktan sonra törende bulunanlar kağanın önünde eğilip itaatini göstermişlerdir. Ay’a benzetilen hatunların ise benzer bir törenle taç giydikleri görülmektedir. Fakat hatunlar, keçe üzerinde değil, koltuk üzerinde taşınmışlardır⁵⁵. Dokuzuncu dönüşten sonra törenin son safhasına geçilmiştir. Bir ipek örtüyle kağanın boğazı sıkılarak⁵⁶ kendinden geçirilip kaç yıl hüküm süreceği kendisine sorulmuştur⁵⁷.

Kağanın tahta çıkma töreni, göğe çıkma töreniyle aynı ritüellere sahiptir. Çünkü Türkler, göğün dokuz kattan oluştuğuna inanmışlardır⁵⁸. Böylece kağan, çadırın etrafında dokuz kere döndürülerek Tanrı’ya yaklaşıp onun lütfunu ve desteğini elde etmiştir. Ayrıca Tanrı’ya karşı hizmet etme andında bulunmuştur⁵⁹.

3.1. Oğuz Kağan Destanı’nda Çadır

Oğuz Kağan Destanı’nda göksel âlemlerle ilgili ifadeler ve ilişkilerin bulunmasının yanı sıra simgesel unsurlar da somut bir halde görülmektedir.

51 Ögel, 1988: 704; Esin, 2001: 152; Ögel, 2014, C. II: 237.

52 Ögel, 2014, C. II: 187.

53 Esin, 2001: 149.

54 Ögel, 1988: 163; Esin, 2003: 120; Ögel, 2014, C. II: 206.

55 Esin, 2001: 150.

56 Ögel, 1988: 164.

57 Esin, 2001: 150.

58 Roux, 2001: 108; Gömeç, 2011: 28; Ögel, 2014, C. II: 205. Batı Kök-Türkler, göğün yedi katı olduğuna inanmışlardır.

59 Ögel, 1988: 163.

Oğuz'un doğumunda yüzünün “gök” renginde olması, onun bir yandan karakterini vurgularken diğer taraftan göksel âlemde bulunan varlıkların himayesinde olduğunu göstermektedir ki⁶⁰ bu, Bilge Kağan Abidesi'nde yer alan “*Tengri Tek Tengride bolmuş-Tanrı gibi, Tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan*” anlayışının bir yansımasıdır. Gökten bir iz taşımanın kutsallaştırılması, değişen sosyal ve kültürel şartların etkisiyle günümüze nazar boncuğu şeklinde ulaşmıştır. Oğuz'un üstün niteliklerini ve donanımlarını tamamlayan göksel unsurlar, onun ilk evliliği ve seferleri sırasında da karşımıza çıkmaktadır. “*Bir gün Oğuz Kağan Tanrı'ya yalvarırken aniden karanlık bastı ve gökten bir ışık indi. Güneş'ten ve Ay'dan daha parlaktı... Işığın içinde çok güzel bir kız bulunuyordu. Başında bulunan ateşli ve parlak ben adeta kutup yıldızına gibiydi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Tanrı gülecek, ağlasa Tanrı ağlayacaktı. Oğuz Kağan onu sevdi ve eş olarak seçti. Gün aydınlanınca çadırlarına Güneş gibi bir ışık topu girdi. O ışığın içinden gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı... 'Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istersin, ben senin önünde yürümek istiyorum.'* dedi.” Metinden anlaşılmaktadır ki gök, kahramana yol gösterici ve koruyucu bir şekilde yaklaşmıştır⁶¹.

Oğuz Kağan, yeryüzünde ideal düzeni sağlamak için giriştiği seferlerde çadırının içerisine süzülen göksel kaynaklı ışık unsurları bulunmaktadır. Oğuz Kağan çıktığı bir seferde Muz Dağı eteğinde çadırını kurdurup uyurken gün doğmasına yakın gök yeleli bir kurt çadırına girmiştir. Kurt, Oğuz'a sefer esnasında kendisini takip etmesini söylemiştir. Kurdun gün doğarken gözükmesi, Güneş'in hâkimiyet ve egemenlik anlamlarını göstermektedir. Buradaki kurt, Güneş'in çadırın içerisine süzülen ışıkları olarak düşünülmelidir. Bu ışıklar, karşılığını maddi boyut olan kurtta bulmuştur. Türkler hâkimiyet ve egemenlik anlamlarını, Güneş'i özümleyen kırmızı renkle dışa vurmuşlardır. Destanda çadırın içerisine giren ışık, bir nevi Tanrı ile Oğuz arasında uzlaştırıcı görevi üstlenmiştir.

Belli bir seviyede manevi birikimi olan kişiler, göksel âlemle iletişimini ışık, rüya, bozkurt ve aksakallı ihtiyar gibi çeşitli oluşumlarla ortaya çıkan koruyucu ruh vb. aracı vasıtaların yardımıyla sağlamaktadır. Oğuz'un gökle bütünleşmesi, gökten ışık içinde inen eşinden olan Gün, Ay ve Yıldız adlı üç çocuğuyla tamamlanmıştır. Bu Oğuzların varoluş düşüncesinde mevcut olan insanın yerin ve göğün güçlerini kendisinde topladığı anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu düşünce içerisinde en üst katman ve en soyut olan kutsal göktür. Bu yeryüzünü tamamlayan parçadır. İnsan, dünyadaki somut yaşamını devam ettirebilmesi, ideal nizam içinde yaşama arzusu ve başarıyı

60 Ögel, 2014, C. I: 133.

61 Arslan, 2005: 67-68.

sağlama amacıyla sadece tek yaratıcının makamı olan Kutsal Gök'e dolasıyla Gök Tanrı'ya dua etmiştir. Çünkü gök, evrensel yasa ve düzenin ideal örneğidir. Gök Tanrı'nın makamı olan bu yerde düzensizlikten bahsedilmesi mümkün olmamıştır.

Oğuz Kağan Destanı'nda gökyüzü evrenin nesnel bir parçası olarak algılanmıştır. Bu düşünceyi, yeryüzünde kutsallıkları olduklarına inanılan gök, dağ ve denizin aynı şekilde Oğuz'un ikinci eşinden olan çocuklarının adları olması ve halkına söylediği büyük hedefinde geçen "*Gümeş tuğ olsun, gök çadır*" ifadesi doğrulamaktadır⁶². Madde olarak düşünülen gökyüzü veya gök kubbe, yeryüzünü örten bir çadır gibi düşünülmüştür. Samanyolu çadırın kaynaşma noktaları olan dikişleri, yıldızlar da ışığın gelmesi için açılan delikleridir. Çadırın açık kalan aralarından içeriye rüzgârların estiğine ve üstün niteliklere sahip insanların buradan içeri süzerek kutsal göğe ulaştıklarına inanılmıştır⁶³.

Sonuç

Türklerin sahip olduğu konar-göçer hayat tarzı, barınma ihtiyacı karşısında çadır geleneğini doğurmuştur. Çadır, yaşamsal ihtiyaçları karşılamının yanı sıra anlam olarak çok daha fazlasını taşımıştır. Türk kozmoloji anlayışına göre, yeryüzündeki merkezi konumu oluşturan çadır, dini anlayışa göre iç ve dış özelliklerini kazanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde gök kubbe, çadır kubbesine benzetilmiştir. Çadırın sahip olduğu özellikler ve içindeki oturma düzeni toplumdaki sosyal statüyü gösterdiği gibi kozmolojik anlayışı da sergilemektedir. Nitekim cenaze törenleri ve hükümdar seçme törenlerinin çadır etrafında yapılması, bu anlayışın izlerini göstermektedir.

Toplum içinde biri öldüğü zaman cenaze törenlerinin başlangıç noktası, ölen kişinin içindeki yaşadığı çadır olmuştur. Türkler, genellikle öbür taraftaki hayatın tıpkı dünyadaki gibi çadır içinde geçeceğine inanmışlardır. Cenaze çadırı önüne gelen kalabalığın ilk törenlerini burada gerçekleştirmesi ve çadır çevresinde at koşularının yapılması, çadırın kozmik yönünü göstermektedir. Yapılan bu törenlerle birlikte ruh, kozmik bir hareket içine çekilmiştir. Hükümdar seçme törenlerinin de çadır etrafında yapılması, bu kozmik hareketi oluşturma isteğinden kaynaklıdır. Bu şekilde çadır bir nevi aracı olarak kullanılmış, hükümdarın göksel âleme ulaştığına, Tanrı'nın onayını ve ihsanını kazandığına inanılmıştır.

62 Arslan, 2005: 68.

63 Eliade, 1999: 292.

Oğuz Kağan Destanı'nda kozmolojik bir takım olayların çadırın içinde veya etrafında gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim Oğuz Kağan'ın çadırının içinde eşiyile olan birlikteliği sonucu gökten inen ışığın çadırın içine girmesi ve sonrasında kutsal sayılan kurdun buradan çıkması kozmolojik olay niteliğindedir. Ayrıca yine gök kubbenin çadırın kubbesine benzetilmesi destanda açıkça geçmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, Ali, (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara, TTK Yayınları.
- ARDATÜRK, Ahmet Şadi, (2015). *Kentsel ve Kırsal Hafızada Çadır*, İstanbul, Beykent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- ARSLAN, Mustafa, (2005). “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, 65-75.
- BANG, W. - RAHMETİ, G.R., (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, (2007). *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, 1-2, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- BRION, Marcel, (2006). *Tanrının Kırbacı Attila*, çev. A. Gökçe Bozkurt, İstanbul, İlgü Kültür Sanat Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar, (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul, MEB Yayınları.
- EBERHARD, Wolfram, (1996). *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Ankara, TTK Yayınları.
- ELIADE, Mircea, (1999). *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İstanbul, İmge Yayınları.
- _____, (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- ERDEN, Attila, (1982). “Batı Anadolu Türkmen Çadırları”, *Antropoloji Dergisi*, S. 11, Ankara, 73-82.
- ESİN, Emel, (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul.
- _____, (1997). *The Culture of The Turks: Initial Inner Asian Phase*, Ankara, AKM Yayınları.
- _____, (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- _____, (2003). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- GÖKSU, Erkan, (2013). *Okla Yükselen Millet (Türklerde Ok ve Okçuluk)*, Konya, Kömen Yayınları.
- GÖMEÇ, Saadettin, (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Ankara, Berikan Yayınevi.
- GROUSSET, Rene, (2006). *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- GUMİLËV, Lev Nikoloyeviç, (2005). *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları.

- GÜNAY, Ünver – GÜNGÖR, Harun, (2003). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- İbn Fazlan, (1995). *Seyahatname*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Bedir Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir, (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, TTK Yayınları.
- İZGİ, Özkan, (2014). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara, TTK Yayınları.
- Jen Tang, Chang, (1968). *T'ang Devrindeki (618-745) Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Taipei.
- Kaşgarlı Mahmud, (2006). *Divanü Lugat-İt-Türk*, C. III, çev. Besim Atalay, Ankara, TDK Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (2013). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- KOCA, Salim, (2000). *Türk Kültürünün Temelleri, II*, Trabzon.
- _____, (2002). “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, 3, Ankara, 15-37.
- KURAT, Akdes Nimet, (1952). “Göktürk Kağanlığı”, *DTCF Dergisi*, X (1-2), Ankara, 13-53.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1971). *Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. II, İstanbul, MEB Yayınları.
- _____, (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- _____, (1988). *Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- _____, (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. I-II, Ankara, TTK Yayınları.
- RADLOFF, Wilhelm, (1986). *Sibirya'dan Seçmeler, III*, çev. Ahmet Temir, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pan Ku, (2004). *Han Shu, Han Hanedanlığı Tarihi*, çev. Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, Ankara, TTK Yayınları.
- ROUX, Jean Paul, (2001). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- _____, (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- SCHMIDT, P. W., (1966). “Tukue'lerin Dini”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIV, İstanbul, 63-80.
- Tsai, Liu Mau, (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, İstanbul, Selenge Yayınları.
- TURAN, Osman, (2006). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, Ötüken Yayınları.